

«Сарыарқа шежіресі»

(Жалғасы. Басы газетіміздің өткен санында).

Қазақ жерге ат қоюға өте шебер халық. Жер атауына терең үңілген жағдайда тарихтың небір тылсым сырын аңғарамыз. Жер тарихы мен ел тарихы егіз екеніне көзіміз жетеді. Сарыарқа деген атаудың өзі неге турады. Жалпы Арқа атауымен сонау Чаны көл (Батыс Сібір) - Ордан бастап Бетпаққа дейінгі далалы алқап танымал, соның тура ортасы, шаңырағы - Сарыарқа.

Осы Сарыарқада «Шүршіт» атымен байланысты бірнеше жер кездеседі. Біздің бұл тақырыбымыз осы Шүршіт атауына байланысты - Шүршіт қырған, Шүршіт биік қарауыл, Шүршіт қонған сияқты тарихи орындарға арналады. Жүрегі елгезек, көзі қарақты, жады берік азаматтар осы атаулардан бір қызық тарихтың құлағы көрініп тұрғанын аңғарып та қалған болар. Біз өз білетінімізді қысқаша баяндайық, ал сіздер толықтыра жатарсыздар. Өз естіп-білгендеріңізді, не көргендеріңізді, тапқандарыңызды авторға, не редакцияға хабарлайды деп үміттенеміз.

3. Шүршіт қырған

«Шүршіт биік қарауыл» деген жерді Мәшһүр Жүсіп Көпеев езінің «Еңсегей бойлы Ер Есім Түркістанда қазақ ханы болып тұрған кезде Ташкентте Тұрсын хан қатаған деген жұртты билеп тұрды, - деп бастайды өз әңгімесін Мәшһүр Жүсіп. - Екі хан күндердің бір күнінде келісіпті. Есім хан ұзын аққан Ертіске аттанып қалмақпен соғыспақ болыпты, ал Тұрсын хан күнбатыс Бұқар, Қоқан, Самарқанмен жауласуға дайын тұрмақ болыпты. Осы уағда бойынша Ер Есім хан әскерін бастап күншығысқа бас қойды. «Ол күнде Шу мен Сарысуды асқан соң ұзын аққан Ертіске дейін елсіз, жыртылып айырылған аңнан басқа дәнеңе жоқ екен. Шідертінің өзеніне келіп, тынығайық деп, қос тігіп жатты. Сонда Шүршіт биік қарауылдан қара көрінді...».

«Шүршіт биік қарауыл» қай жерде? Оқиға, Ер Есімнің жорығы 1627 жылы болса керек. «Шүршіт қарауыл» соған дейін бар нәрсе ме, кейіннен шықты ма? Мәшекең жай ғана жер жобасын көрсетіп отыр

ма? Егер Шідерті болатын болса, ол жер біздің Сарыарқаға қатысты ма деп ойлаймыз.

Екіншіден, «Шүршіт қырған» деп атайтын жер де Қарағандыға таяу бұрынғы Молодежный ауданының «Трудовой» совхозы орналасқан жерде болса керек. «Трудовое» «Шідерті» совхозына, яғни Қандыадырға қарай болуы тиіс дегенді ақсақалдар айтып еді. Толық координаттарын ешкім де біле қоймайды. Бұл жердің басында бір ескерткіш бар ма екен, көне мола, т.б. қалды ма екен, анығын білетін адам жоқ.

Біздің ойымызша, «Шүршіт қырған» атауы 1756-1757 жылдары қытай-қазақ соғыстарының нәтижесінде пайда болған. Өртүрлі архив деректерін «Бұқар жырау», «Қаз дауысты Қазыбек», «Қазақстан тарихы» кітаптарында келтірген едік. Олардың ішінде, әсіресе, Қытайдың өз деректері толық та, қызық. «Шүршіт» деп қазақ жалпы Қытайды атағанымен, ол ең алдымен билеуші әулетке қатысты сөз. 1644 жылдан бастап Қытайды мәнжүр

әулеті биледі, олардың түн негізі Амур өзені бойын мекен еткен ежелгі «чжурчжен» тайпалары. Осы чжурчжен - шүршіт сөзінің төркіні.

Қытай әскері екі топ болып барлық саны 20 мыңнан астам Қарқаралы, Баян жерінде қазақпен соғысқан. Деректерде Жарлы, Нұра, Қу-Қазылық атты жер аттары бар. Қазақ әскерін бастаған Абылай хан сонау Алтын Емелден бастап қаша соғысып Қытайды әбден болдыртып, шаршатып, Сарыарқаға жеткен. Баянаула-Қарқаралыға іліккен уақытта қыс басталып кетіп, қытай әскері қырылған. 20 мың әскерден 3 мың ғана адам тірі оралды деген деректер бар. «Шүршіт қырған» атауы осы оқиғаның белгісі болар.

«Шүршіт қонған» дегенді естігеніміз бар, керегіміз жоқ. Шамасы 1824 жылы Уәли баласы Ғұбайдолланы хан сайлаймыз деп келген қытай делегациясының қонған жері болар. Едірейге таяу жер ме деп ойлаймын, анығын Алла біледі.

**Ж.АРТЫҚБАЕВ,
тарих ғылымдарының
докторы.**

(Жалғасы бар)